Německý problém a bezpečnost v Evropě

*Překážka, nebo katalyzátor na cestě k událostem
let 1989/1990?*

Oliver Bange

Většina příspěvků na pražské konferenci o studené válce se doposud soustředila na události, které nás přivedly ke katastrofickému rozdělení Evropy. Tato úvaha se bude zabývat událostmi, jež Evropany z tohoto rozdělení vyvedly.

K tomu, aby si čtenář uvědomil zásadní důležitost německého problému jak pro bezpečnost v Evropě, tak pro cestu vedoucí k událostem let 1989/1990, bude možná užitečné a inspirativní začít a skončit dvěma poznámkami z oblasti spekulativní historie.¹

1 Tento článek předkládá argument, že „německý problém“ byl klíčovým faktorem při vyvolání studené války v 50. a 60. letech minulého století, při zahájení procesu *détente* mezi Východem a Západem i při ukončení konfrontace mezi Východem a Západem na konci 80. let. Je založen na rozsáhlém bádání v rámci dvou mezinárodních výzkumných projektů na Mannheimské univerzitě financovaných Thyssenovou nadací a Nadací Volkswagen. První z těchto projektů byl zaměřen jednak na myšlenková východiska nové východní politiky, kterou začala uplatňovat velká koalice a koalice sociálních demokratů s liberály ve Spolkové republice Německo, jednak na recepci *Ostpolitik* u důležitých západních spojenců SRN. Druhý projekt se zabýval Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) a zkoumal, jak ji vnímaly a jak na ni reagovaly země Varšavské smlouvy. Tento článek si klade za cíl shromáždit poznatky ze zmíněných dvou projektů do jednoho souvislého argumentačního celku a zapojit se tak do probíhající diskuse o dlouhodobých příčinách událostí z let 1989/1990. Z tohoto důvodu se v následujícím textu namísto častých citací z původních materiálů spíše zdůrazňují hlavní poznatky a argumenty z dříve vydaných publikací a na tento již provedený výzkum se odkazuje v poznámkách pod čarou.

V rané fázi nové východní politiky, s níž přišla vláda Willyho Brandta, probíral generální tajemník sovětských komunistů Leonid Iljič Brežněv současnou situaci s Todorem Živkovem, vůdcem bulharských komunistů. Hovořili o stavu hospodářství uvnitř východního bloku a o východoněmeckém obchodu s Evropským hospodářským společenstvím, o Československu, o veřejném mínění a narůstající ideologické hrozbě představované Západními Němci, o „nepřirozeném“ rozdělení Německa a o tom, že by mohlo vyvolat novou, v tehdejší době jadernou válku. Živkov se nakonec obrátil na Brežněva a takřka naléhal, aby sovětský vůdce vyřešil německý problém co nejdříve.

V kontextu tohoto rozhovoru a doby, v níž se udál – a zde se dostáváme do spekulativní roviny – „řešení“ požadované Živkovem mohlo znamenat pouze vytvoření jakési konfederace a neutralizaci Německa. Pokud bychom si takovou situaci na okamžik představili, její výhody pro komunistická vedení by obnášely: a) *cordon sanitaire* a zásadní snížení pravděpodobnosti vojenského střetu a jaderné války; b) možnost přizpůsobovat hospodářský vývoj a zahraniční vztahy více a lépe potřebám jejich zemí (zvláště pokud šlo o dodávky sovětských surovin a ropy, ale rovněž uvolnění obchodních vztahů se Západem, doposud limitovaných potřebami vlády ve Východním Berlíně); c) jazykovou bariéru mezi slovanskými a německy mluvícími zeměmi, která by v důsledku výrazně omezila rychle rostoucí podvrtný účinek západních médií na socialistické společnosti.

Následující analýza nabízí názor, že odpověď na otázku obsaženou v podtitulu článku (překážka, nebo katalyzátor?) musí být dialektická. V rámci období 1969 až 1989 se zde snažím ukázat, jak „německý problém“ coby překážka přispíval k zachování rozdělení Evropy, zatímco s sebou rovněž přinášel určité prvky, které nakonec pomohly tento problém překonat, když na dlouhé cestě k událostem let 1989/1990 převzal funkci katalyzátoru.

Všechny klíčové události a data byly již zkoumány, či alespoň zmíněny v ostatních příspěvcích do tohoto čísla *Soudobých dějin*. Výsledkem úplné porážky německé armády v květnu 1945 nebyl pouze konec nacistické nadvlády v Evropě, ale rovněž roztržštění Německé říše. Ačkoli neexistovala žádná oficiálně podepsaná mírová smlouva, značné části jejího území byly okupovány a posléze anektovány Sovětským svazem, Polskem a dalšími státy. Zbýlé území bylo rozděleno do čtyř „zón“, z nichž každá byla spravována jednou ze čtyř mocností – Spojenými státy, Sovětským svazem, Velkou Británií a Francií. S postupem studené války západní mocnosti spojily své okupační zóny, které nakonec vytvořily Spolkovou republiku Německo (SRN), zatímco sovětská zóna se stala Německou demokratickou republikou (NDR). Do roku 1990 byl Berlín, třebaže oficiálně zůstával pod správou čtyř velmocí, *de facto* rozděleným městem. Zatímco jeho východní část byla vyhlášena „hlavním městem NDR“, francouzský, britský a americký sektor vytvořily politicky a geograficky izolovaný ostrov, známý jako „Západní Berlín“. Právě v Berlíně došlo 17. června 1953 k prvnímu masovému povstání v rámci sovětské říše. K původně spontánnímu protestu stavebních dělníků proti narůstajícím pracovním normám se brzy přidali kolemjdoucí. Když dav začal útočit na policejní stanice a kanceláře vládnoucí Jednotné socialistické strany Německa (*Sozialistische Einheitspartei*

Deutschlands – SED) a připojovali se k němu i obyvatelé Západního Berlína, změnil se protest svou povahou v přímou výzvu východoněmecké a sovětské vládě. Zdejší komunistická vláda přežila pouze proto, že tanky Sovětské armády po krveprolití opět obsadily ulice a náměstí Východního Berlína. Ačkoli lze najít řadu odlišností, zdá se, že události v Maďarsku v roce 1956 a v Československu v roce 1968 se odvíjely podle stejného scénáře: nejprve jednotlivci požadovali svobodu a důstojné zacházení, poté vypukly masové protesty ústící ve výzvu mocenskému monopolu vládnoucí komunistické strany a nakonec – dříve či později – se do dění zapojily ozbrojené síly Sovětského svazu (a případně dalších zemí Varšavské smlouvy), když místní vůdci nebyli schopni se vypořádat s danou situací.

Podobně jako v ostatních zmiňovaných případech brutální potlačení protestu ve Východním Berlíně problém nevyřešilo, ale naopak zhoršilo. Naděje, že se stalinistický režim změní nebo sám reformuje, byly prakticky pohřbeny a mnozí další obyvatelé Berlína i jiných míst začali ilegálně odcházet z Východního Německa na Západ. Odčerpávání lidského kapitálu, zvláště kvalifikovaných pracovníků a inteligence, začalo brzy ohrožovat doposud křehkou obnovu v NDR. Ačkoli to bylo ve své době předmětem intenzivních diskusí, zpětně se zdá být téměř nevyhnutelným důsledkem studenoválečné logiky, že oba německé státy v roce 1955 vstoupily do odpovídajících vojenských uskupení a vybudovaly své ozbrojené složky – Bundeswehr na Západě a Národní lidovou armádu (*Nationale Volksarmee* – NVA) na Východě. Stejně tak vystavění Berlínské zdi 13. srpna 1961 – i přes Chruščovovu dlouholetou snahu vyhnout se negativním důsledkům tohoto opatření² – musí být vnímáno jako logický krok s cílem omezit efekt doposud stále otevřené hranice Východního Berlína na Západ.³

Zdaleka to však ještě nebyl konec příběhu rozděleného Berlína a Německa ani příběhu evropské bezpečnosti před listopadem 1989 a po něm. Zároveň rok 1961

2 Viz paměti Nikity Chruščova, později redakčně upravené jeho synem Sergejem Chruščovem: KHRUSHCHEV, Nikita: *Memoirs*, sv. 3: *Statesman, 1953–1964*. University Park, Pennsylvania State University Press 2007. Tuto snahu zdůrazňoval Sergej Chruščov také v rozhovoru s autorem této statě 1.7.2008.

3 Viz BREMEN, Christian: *Die Eisenhower-Administration und die zweite Berlin-Krise 1958–1961*. Berlin – New York, de Gruyter 1998; AUSLAND, John C.: *Kennedy, Khrushchev, and the Berlin-Cuba Crisis, 1961–1964*. Oslo, Scandinavian University Press 1996; FREEDMAN, Lawrence: *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam*. Oxford, Oxford University Press 2000; ERHARD, Volker: *Adenauers deutschlandpolitische Geheimkonzepte während der zweiten Berlin-Krise 1958–1962: Eine Studie aus den Akten der westlichen Diplomatie*. Hamburg, Dr. Kovac 2003; UHL, Matthias: *Krieg um Berlin? Die sowjetische Militär- und Sicherheitspolitik in der zweiten Berlin-Krise 1958 bis 1962*. München, Oldenbourg 2008; UHL, Matthias – WAGNER, Armin (ed.): *Ulbricht, Chruschtschow und die Mauer*. München, Oldenbourg 2003; HARRISON, Hope M.: *Driving the Soviets up the Wall: Soviet-East German Relations, 1953–1961*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 2003; GEARSON, John P. S. – SCHAKE, Kori (ed.): *The Berlin Wall Crisis: Perspectives on the Cold War Alliances*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2003.

neznamenal konec krizí spojených s Berlínem.⁴ Pro Západ zůstával Berlín z vojenského hlediska nesmírně zranitelným místem. Pro Východ byl pak Západní Berlín se svou koncentrací médií neustálou ideologickou výzvou.

Události, které se ještě na počátku roku 1969 jevily jako nástup další vážné berlínské krize, však nakonec vedly ke zřízení důležitého neformálního komunikačního kanálu mezi Bílým domem a Kremlem, obsluhovaného sovětským velvyslancem ve Washingtonu Anatolijem Dobryninem a poradcem prezidenta Richarda Nixona pro zahraniční politiku Henrym A. Kissingerem. Ještě před koncem roku dostal tento komunikační kanál podobu trojúhelníku, když přibýly další neformální spojovací kanály mezi Kissingerem a Egonem Bahrem (jemuž Willy Brandt jako svému pobočníku důvěřoval) a mezi Bahrem a lidmi z Brežněvova okolí v Moskvě. Tento trojúhelník mezi Moskvou, Washingtonem a Bonnem, který – jak tvrdila Mary Elise Sarotte ve svém příspěvku na pražské konferenci o studené válce – zformoval Evropu po roce 1989,⁵ stál rovněž u zrodu nové fáze soupeření mezi Východem a Západem, tedy u počátku období *détente*.

Ostpolitik, détente a její krize

Podpis kancléře Brandta pod Smlouvou o nešíření jaderných zbraní v listopadu 1969 – více než rok poté, co byla přijata šestapadesátí státy v létě 1968 – znamenal význačný předěl v příběhu německého rozdělení a bezpečnosti v Evropě. Právě tehdy se Spolková republika přesunula z pozice objektu vztahů mezi Východem a Západem do role aktéra. Do té doby konzervativní vlády pod vedením Konrada Adenauera, Ludwiga Erharda a Kurt-Georga Kiesingera ponechávaly otevřenou řadu zadních vrátek, díky nimž by Spolková republika mohla získat, a dokonce vyrábět jaderné zbraně, kdykoli by to bylo uznáno za nutné.⁶ Bez definitivního a závazného odmítnutí jaderných zbraní ze strany Západního Německa by však duch německého revanšismu nadále blokoval přechody přes „zed“ ještě dříve, než by vůbec bylo možné se o ně pokusit.

4 K hrozbě další berlínské krize v únoru a březnu 1969 viz NIEDHART, Gottfried – BANGE, Oliver: Die „Relikte der Nachkriegszeit“ beseitigen: Ostpolitik in der zweiten außenpolitischen Formationsphase der Bundesrepublik Deutschland im Übergang von der Sechziger- zu den Siebzigerjahren. In: BOLL, Friedhelm (ed.): *Archiv für Sozialgeschichte*, č. 44. Bonn, Friedrich-Ebert-Stiftung – J. W. H. Dietz 2004, s. 415–448.

5 K vystoupení Mary Elise Sarotte na konferenci viz SMETANA, Vít: Nekonečný příběh s náhlým koncem – a jeho bezprostřední důsledky pro střední Evropu: Nad mnohočetnými podněty z pražské konference o studené válce. In: *Soudobé dějiny*, roč. 18, č. 1–2 (2011), s. 19 n.

6 K opožděnému připojení podpisu SRN pod Smlouvu o nešíření jaderných zbraní viz BANGE, Oliver: „A German finger on the trigger“: Die Furcht vor den bundesdeutschen Nuklearaspirationen, der Nichtverbreitungsvertrag und der Aufbruch in die Ära der Entspannung. In: GREINER, Bernd – MÜLLER, Christian Th. – WALTER, Dierk (ed.): *Angst im Kalten Krieg*. Hamburg, HIS Verlag 2009, s. 278–307; BANGE, Oliver: NATO as a Framework for Nuclear Nonproliferation: The West German Case, 1954–2008. In: *International Journal*, roč. 64, č. 2 (jaro 2009), s. 361–382.

Je tedy možné identifikovat několik dílčích souvislostí v rámci celkové dialektické souvislosti tohoto problému. Začneme konstatováním, že sebeomezování ve vojenské oblasti se stalo nezbytnou podmínkou a předpokladem pro znásobení kontaktů mezi Východem a Západem, o něž *Ostpolitik* usilovala. Jinými slovy, bez záruky vojenské bezpečnosti a státní stability se nemohly rozvíjet mnohaúrovňové kontakty mezi bloky, a tedy ani společenská dynamika a transformace, bez nichž zase nemohly nastat změny socialistických režimů ve východním bloku.⁷

Toto axiomatické propojení mezi německým problémem, vojenskou bezpečností a společenskou reformou se rovněž odrazilo v představách Bonnu směřujících k vyjednání dohody o Vzájemném a vyváženém snížení ozbrojených sil (*Mutual and Balanced Force Reductions* – MBFR). Oproti Moskvě a Washingtonu, které chtěly „vyklouznout“ se snížením sil v podstatě jen symbolickým, přinejlepším v rozsahu mezi jedním a pěti procenty současného stavu, koalice sociálních demokratů a liberálů v Bonnu navrhla snížení ozbrojených sil o šedesát procent a více.⁸ Během jednání ve Washingtonu a Moskvě zástupci Spolkové republiky argumentovali vyšší mírou bezpečnosti, kterou by takto zásadní snížení přineslo. Velké množství techniky nezbytné pro útočné operace by již neexistovalo, což by zajistilo – řečeno známými slovy Egona Bahra – „strukturální neschopnost zaútočit“.⁹ Potají však západoněmečtí politici předvíдали a počítali s ohromným psychologickým efektem, který by podobné snížení ozbrojených sil mělo na společnosti v zemích střední Evropy. Jakmile by „okupační síly“ – tedy Sověti a Američané – byly zcela staženy, nebo alespoň výrazně zredukovány, lidé by začali „svobodněji dýchat“¹⁰ a hlasitě vyslovovat své reformní požadavky.

Dalším bodem dokládajícím neoddělitelné sepětí mezi rozdělením Německa a evropskou bezpečností byly halasně oslavované „východní dohody“, jež uzavřela Spolková republika v době kancléřství Willyho Brandta na počátku sedmdesátých

7 K logice této „transformace“ viz BANGE, Oliver: *The GDR in the Era of Détente: Conflicting Perceptions and Strategies, 1965–1975*. In: VILLAUME, Poul – WESTAD, Odd Arne (ed.): *Perforating the Iron Curtain: European Détente, Transatlantic Relations, and the Cold War, 1965–1985*. Copenhagen, Museum Tusculanum Press 2010, s. 57–77; BANGE, Oliver: *Ostpolitik as a Source of Intra-bloc Tensions*. In: HEISS, Mary Ann – PAPACOSMA, Victor S. (ed.): *NATO and the Warsaw Pact: Intra-bloc Conflicts*. Kent, Kent State University Press 2008, s. 106–121. Willy Brandt použil výraz „transformace“ k vyjádření cílů své *Ostpolitik* v projevu v Tutzingu 15.7.1963.

8 Egon Bahr vysvětlil tuto představu Henrymu Kissingerovi 14.10.1969 (s citací viz BANGE, Oliver: *An Intricate Web: Ostpolitik, the European Security System and German Unification*. In: BANGE, Oliver – NIEDHART, Gottfried (ed.): *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe*. Oxford – New York, Berghahn Books 2008, s. 23–38). K protichůdným cílům MBFR viz též KIENINGER, Stephan: *Transformation versus Status Quo: The Survival of the Transformation Strategy during the Nixon Years*. In: VILLAUME, P. – WESTAD, O. A. (ed.): *Perforating the Iron Curtain*, s. 101–122.

9 Jak vysvětlil Bahr Kissingerovi ve zmíněném rozhovoru 14.10.1969.

10 Citováno v pamětech Egona Bahra *Zu meiner Zeit* (München, K. Blessing 1996) a v jeho dlouhých koncepčních memorandech pro Brandta z roku 1969. Tato memoranda citují ve studii „An Intricate Web“ (viz pozn. 8).

let. Tyto dohody byly a jsou obecně chápány jako výraz politiky usmíření¹¹ se státy východní Evropy prostřednictvím uznání výsledků druhé světové války, zejména územních změn. Toto vnímání „východních dohod“ umožnilo Brandtovi rychle získat Nobelovu cenu míru, již za rok 1971. Ve všech těchto smlouvách však zaznělo, že otázka německého znovusjednocení zůstává stále otevřená a že tedy „změna hranic pokojnými prostředky“¹² je i nadále možná. Uvedená formulace byla nakonec dokonce převzata z moskevské smlouvy mezi Spolkovou republikou a Sovětským svazem z léta 1970 do helsinského Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě z roku 1975.¹³

Všechny tyto rozměry dialektiky historického procesu je rovněž možno nalézt v jednání čtyř velmocí o Berlíně v roce 1971. Nominálně se tato jednání zabývala bezpečností a stabilitou, či konkrétněji přístupovými cestami a zastoupením. Nakonec však pomohla zlepšit vzájemné kontakty a transparentnost vztahů mezi Východem a Západem. A protože pouze západoněmecká vláda mohla Sovětům nabídnout něco, co pro ně mělo skutečnou hodnotu,¹⁴ stala se navíc potají klíčovým aktérem v berlínské hře. Jakmile se do ní zapojila, vnesla do zdánlivě statické situace novou dynamiku.

Dosud uvedené příklady ukazují, jaký význam měl širší bezpečnostní rámec v Evropě pro vztahy Spolkové republiky s východní Evropou a pro vztahy (či spíše jejich absenci) mezi oběma německými státy. Působení mezi těmito sférami mohlo být nicméně i opačné; od sedmdesátých let zvláště západoněmecká *Ostpolitik* účinně ovlivňovala širší rozložení sil v Evropě mezi Východem a Západem i mezi oběma supervelmocemi.

V tomto směru jsou výmluvné obavy francouzského prezidenta Georgese Pompidoua z *Ostpolitik*. Narozdíl od smýšlení převažujícího v Bílém domě za Nixona a Kissingera se Pompidou ani tak neobával nedostatečného úspěchu východní po-

11 Tento bod zvláště zdůrazňují zastánci a publikace Nadace Willyho Brandta (viz např. FAULENBACH, Bernd: *Europa im Zeichen der Entspannungspolitik*. In: VEEN, Hans-Joachim – MÄHLERT, Ulrich – MÄRZ, Peter (ed.): *Wechselwirkungen Ost-West: Dissidenz, Opposition und Zivilgesellschaft 1975–1989*. Köln/R., Böhlau 2007, s. 17–30; SCHÖNHOFEN, Klaus: *Wendjahre: Die Sozialdemokratie in der Zeit der Großen Koalition 1966–1969*. Bonn, J. H. W. Dietz Nachf. 2004).

12 Viz NIEDHART, Gottfried: *Peaceful Change of Frontiers as a Crucial Element in the West German Strategy of Transformation*. In: BANGE, O. – NIEDHART, G. (ed.): *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe*, s. 39–52 (viz pozn. 8).

13 Text Závěrečného aktu KBSE v českém překladu viz *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě: Helsinky '75*. Praha, Svoboda 1975, s. 5–84. Kromě toho je dostupný na webové stránce http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf (staženo 1.10.2010).

14 Britská strana si tuto skutečnost uvědomila již v úvodní fázi čtyřstranných jednání (viz *The National Archives of the United Kingdom*, PREM 15/397, koncept zprávy zaslaný úředníkem ministerstva zahraničí (*Foreign Office*) Dauntem úředníkům kabinetu Armstrongovi a Moonovi na Downing Street 10 z 18.2.1971; viz také *tamtéž*, FO 33/1035, zpráva velvyslance v Bonnu Rogera Jacklinga pro Foreign Office z 29.6.1970; *tamtéž*, FO 33/1141, záznam rozhovoru mezi britským předsedou vlády Edwardem Heathem a ministrem zahraničí SSSR Andrejem Gromykem pořízený úředníkem Foreign Office Grahamem z 29.10.1970).

litiky a následné ústupnosti sovětským požadavkům jako spíše přesného opaku tohoto vývoje, tedy jejího rychlého úspěchu. Pompidou jasně chápal dialektiku strategie *Ostpolitik* – od počáteční vojenské stability a bezpečnosti přes společenskou dynamiku, kterou mohla vyvolat, až po potenciální důsledky tohoto vývoje pro bezpečnostní systém existující mezi oběma bloky. Francouzský prezident se obával, že by *Ostpolitik* mohla paradoxně doplatit na svou úspěšnost v okamžiku, kdy bude aplikována na Východní Německo. Představoval si, že by zde vypuklo násilné reformní hnutí, které by mělo za následek krveprolití a posléze pohraniční střety, válku mezi Východem a Západem a jadernou apokalypsu. Na základě svého specifického vhledu do propojení mezi bezpečností, společenskou transformací a německým problémem Pompidou nedospěl k závěru o nutnosti strategické změny, ale spíše o nutnosti koordinace s německými stoupenci *Ostpolitik* a dohledu nad nimi.¹⁵

V roce 1975 byly různé aspekty odlišných strategií *détente* na Západě a Východě postaveny na mnohonárodní základ v Závěrečném aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Došlo tím v zásadě k zasazení německého problému do širšího meziblokového mnohonárodního rámce.¹⁶ Soudobá historiografie se zpravidla soustřeďuje na „helsinský efekt“ a na „proces KBSE“,¹⁷ obzvláště pak na spojený účinek „třetího koše“ a souboru principiálních východisek, jež byly vloženy do Závěrečného aktu. V tomto pojetí je však často opomíjen závazek k vojenskému uvolňování napětí ukotvený – spolu s hospodářskými prvky spolupráce mezi Východem a Západem – v „druhém koši“. V „prvním koši“ pak nalezneme poněkud vágní výzvu k intenzivnějšímu budování stability a transparentnosti mezi bloky prostřednictvím „opatření k posílení důvěry“ (*Confidence Building Measures* – CBM), která měla „přispívat ke snižování nebezpečí ozbrojeného konfliktu a nedorozumění nebo nesprávného hodnocení vojenské činnosti, jež by mohlo vést k obavám“.¹⁸

Na první pohled mohou tato slova vyhlížet docela nevinně. I přesto se však dá říci, že citovaná pasáž Závěrečného aktu sloužila jako želízko v ohni pro zajištění

15 NIEDHART, Gottfried: Frankreich und die USA im Dialog über Detente und Ostpolitik 1969. In: *Francia: Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, roč. 31, č. 3 (2004), s. 65–85; BERNATH, Markus: *Wandel ohne Annäherung: Die SPD und Frankreich in der Phase der neuen Ostpolitik 1969–1974*. Baden-Baden, Nomos 2001; MÖLLER, Horst – VAÏSE, Maurice (ed.): *Willy Brandt und Frankreich*. München, Oldenbourg 2005; REY, Marie-Pierre: France and the German Question in the Context of Ostpolitik and the CSCE, 1969–1974. In: BANGE, O. – NIEDHART, G. (ed.): *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe*, s. 53–66 (s. 8).

16 Viz ANDRÉANI, Jacques: *Le piège: Helsinki et la chute du communisme*. Paris, Jacob 2005.

17 Viz THOMAS, Daniel Charles: *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 2001 (v českém překladu: *Helsinský efekt: Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha, Academia 2007).

18 Závěrečný akt. In: *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, s. 19 (viz pozn. 13). Inkriminovaná textová pasáž v „prvním koši“ obsahuje závazek oznamovat v jednadvacetidenním předstihu vojenská cvičení v počtu větším než 25 tisíc vojáků konaná „v Evropě, na území kteréhokoli zúčastněného státu, a pokud je to nutné, v přilehlém námořním a vzdušném prostoru“ (tamtéž, s. 20). V textu je rovněž deklarováno dobrovolné oznamování cvičení menšího rozsahu, jakož i vojenských přesunů a výměny pozorovatelů.

klíčového sovětského zájmu. I kvůli tomuto parciálnímu zájmu na dosažení vojenské rovnováhy Moskva nakonec v létě 1975 souhlasila s obsáhlejším „procesem KBSE“ – což znamenalo pořádání následných konferencí KBSE, na nichž měla být přesněji definována hospodářská, a zejména vojenská *détente* a v jejichž rámci mohlo být dosaženo shody v praktických otázkách. Tento vhléd do situace nám umožní pochopit, proč se sovětské vedení nakonec rozhodlo – navzdory kampani za lidská práva zahájené americkým prezidentem Jimmym Carterem a jeho poradcem pro národní bezpečnost Zbigniewem Brzezinským – zúčastnit se konference KBSE v Bělehradě v roce 1977 a proč téměř půl roku snášelo poměrně intenzivní útoky západních médií kvůli nedodržování lidských práv. Během těchto měsíců přišel Leonid Brežněv s důležitým návrhem na omezení rozsahu vojenských cvičení. Tento návrh mohl v zásadě zamezit rozsáhlým cvičením konaným ve východní i západní části Německa, která měla podle vojenských plánovačů a zpravodajců na obou stranách přejít ve velké tankové útoky, očekávané již od konce druhé světové války. Bělehradská konference se nakonec zhroutila a Brežněvův návrh Washington odmítl, přestože za něj několikrát intervenovali západoněmecký kancléř Helmut Schmidt a ministr zahraničí Hans-Dietrich Genscher. Sociální demokrat Schmidt i předseda svobodných demokratů Genscher si uvědomovali, že pokud by se podařilo skloubit omezení vojenských cvičení s praktickými opatřeními k posílení důvěry, mohlo by to přispět k vybudování životaschopného systému včasného varování pro obě strany.¹⁹

V této situaci se francouzský návrh z roku 1978 uspořádat zvláštní konferenci KBSE věnovanou „opatřením k posílení důvěry“ stal důležitým nástrojem k záchraně celého procesu KBSE – a tím i halasně oslavovaného „helsinského efektu“ – prostřednictvím udržení bezpečnostního dialogu mezi Východem a Západem. Je tedy možno tvrdit, že uprostřed „krize *détente*“ na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let bezpečnostní otázky a bezpečnostní politiky, které vycházely ze „sdílených zájmů“ (*Interessengemeinschaft*, slovy Ericha Honeckera)²⁰ zabránit jaderné válce v Evropě, sloužily jako životně důležitý spojovací můstek umožňující zachovat širokou škálu společenských a hospodářských styků, jež se dosud vyvinuly mezi oběma bloky. Němečtí politici jakožto představitelé rozděleného národa situovaného na vojenském a ideologickém rozhraní mezi zneprátelenými bloky si možná více než ostatní

19 Helmut Schmidt a Hans-Dietrich Genscher reagovali na Brežněvův návrh pozitivně a iniciovali zevrubnou diskusi o něm v zahraničněpolitickém rámci Evropského společenství, a to s poměrně úspěšným výsledkem. Tuto skutečnost hlásila – a potvrdila jako pravdivou – východoněmecká špiónážní služba. Zdá se tedy pravděpodobné, že sovětské vedení uvěřilo, že musí po určitý čas snášet veřejná obvinění z porušování lidských práv v SSSR a v zemích jeho bloku na navazující konferenci KBSE v Bělehradě, aby po několika měsících mohla začít vážná jednání o hospodářských otázkách a kontrole zbrojení. (Viz BANGE, Oliver: *The FRG and the GDR and the Belgrade CSCE Conference (1977–1978)*. In: BILANDZIC, Vladimir – KOSANOVIC, Milan (ed.): *From Helsinki to Belgrade: The First CSCE Follow-up Meeting in Belgrade 1977/1978*. Belgrade, Fond Mihaila Zikova 2008, s. 311–344; SAVRANSKAYA, Svetlana: *USSR and CSCE: From Inviolable Borders to Inalienable Rights*. In: *Tamtéž*, s. 231–256.)

20 Viz dokumenty v edici: POTTHOFF, Heinrich (ed.): *Bonn und Ost-Berlin 1969–1982: Dialog auf höchster Ebene und vertrauliche Kanäle. Darstellung und Dokumente*. Bonn, Dietz 1997.

uvědomovali nepříjemné důsledky rychle se zhoršujících vztahů mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Bylo proto logické, že jak Bonn, tak Východní Berlín se ze všech sil snažily udržet a uchránit své bilaterální vztahy na nižší, méně exponované úrovni, než tomu bylo mezi supervelmocemi.²¹

Z tohoto pohledu se období mezi roky 1977 a 1981 dá považovat za rozhodující předěl v posledním dvacetiletí konfliktu mezi Východem a Západem. Není tomu ani tak primárně proto, že se tyto roky příhodně nacházejí právě uprostřed tohoto časového úseku, ale spíše díky úzké vazbě mezi takovými problémy, jako byla neutronová bomba, takzvané dvoukolejné rozhodnutí (*dual-track decision*) Severoatlantické aliance o rozmístění jaderných raket středního doletu v Evropě a zároveň pokračujícím úsilím o kontrolu zbrojení, sovětská vojenská intervence v Afghánistánu či hnutí Solidarity a jeho násilné potlačení v Polsku. Již tak komplexní dialektika interakce mezi Východem a Západem se tedy ještě více zkomplikovala, a to v několika směrech:

1) Proces rozhodování o neutronové bombě i „dvoukolejné rozhodnutí“ Severoatlantické aliance ukazují, že jak Carterova, tak později Reaganova administrativa se snažily získat opět větší míru kontroly nad západoněmeckou politikou, a zvláště nad vztahy Bonnu s Východem. Carterův poradce pro národní bezpečnost Zbigniew Brzezinski opakovaně varoval, nejdříve v interních memorandech a posléze i na veřejnosti, před rostoucí „finlandizací“ Spolkové republiky.²² Tvrdil, že polarizace konfliktu mezi Východem a Západem by mohla pomoci přivést Západní Němce zpět do řady (ať už by v dané chvíli pod taktovkou Washingtonu měla jakoukoli podobu) a převést vztahy mezi Východem a Západem zpět na úroveň supervelmocí.²³

2) Rozhodnutí Jimmyho Cartera z dubna 1978 zastavit výrobu neutronové bomby vedlo v Moskvě a Východním Berlíně k několika nepřesným odhadům situace. Tamní představitelé mylně věřili, že toto rozhodnutí bylo výsledkem protestů veřejnosti na Západě²⁴ a že tyto protesty byly úspěšně povzbuzeny Východem. Na základě doporučení Východního Berlína dospěli zjevně experti i vedení v Moskvě k nesprávnému závěru, že je možné, aby „se vlk nažral a koza zůstala celá“ – tedy že

21 Viz BANGE, Oliver: Keeping the Détente Alive: Inner-German Relations under Helmut Schmidt and Erich Honecker, 1974–1982. In: NUTI, Leopoldo (ed.): *The Crisis of Détente in Europe: From Helsinki to Gorbachev, 1975–1985*. New York – London, Routledge – Abingdon 2009, s. 230–243.

22 BRZEZINSKI, Zbigniew: A White House Diary. In: *Orbis: Journal of International Affairs*, roč. 32, č. 1 (zima 1988), s. 32–48. Když se o Brzezinského prohlášení dozvěděl kancléř Helmut Schmidt, konfrontoval v této záležitosti jak amerického velvyslance v Bonnu, tak přímo Carterova poradce pro národní bezpečnost (viz *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*, sv. 1978. München, Oldenbourg 2009, dokumenty č. 273 a 293 – záznamy konverzace Helmuta Schmidta s Walterem J. Stoessleem, Jr. z 22.9.1978 a se Zbigniewem Brzezinským z 3.10.1978).

23 Viz např. *Jimmy Carter Library and Museum* (Atlanta), Brzezinski Collection, Subject Files, Weekly Reports, karton 42, týdenní zpráva Zbigniewa Brzezinského pro prezidenta Cartera č. 83, 28.12.1978.

24 Viz BANGE, Oliver: Die Neutronenbombe: Über der Zusammenhang neuer strategischer Konzepte, transatlantischer Meinungsverschiedenheiten und NATO Doppelbeschluss. (Rukopis článku.)

„dvoukolejné rozhodnutí“ NATO může být přijato v podobném duchu, a tak není nutné přehodnotit vlastní zbrojní programy či rozmisťování raket středního doletu SS-20 ve střední Evropě.

3) Třetím faktorem typickým pro toto přechodné období byla kombinace kultury strachu a politiky strachu, které se živily navzájem. Pod dojmem invaze do Afghánistánu a napjaté situace v Polsku si veřejnost napříč Evropou a Severní Amerikou uvědomila možnost vypuknutí války mezi Východem a Západem. V Evropě se tento faktor skloubil s kulturou strachu, jež se šířila díky sílící veřejné diskusi o jaderných zbraních, zatímco ve Spojených státech Výbor pro aktuální nebezpečí (*Committee on the Present Danger*) do značné míry koordinoval politickou kampaň strachu, zaměřenou proti zdánlivě bezkrevné Carterově administrativě.²⁵ „Revoluce ve vojenských záležitostech“ (*Revolution in Military Affairs* – RMA), intenzivně diskutovaná počátkem sedmdesátých let, konečně přinesla ovoce v podobě mnoha nových zbraňových systémů. Tyto systémy dramaticky proměnily pravděpodobný scénář budoucí války²⁶ a spíše ony samy řídily politiky a jejich rozhodování než naopak.

Nová nestabilita a její překonání

Roky 1981 až 1983 se dají patrně nejlépe charakterizovat jako poněkud nejisté období z hlediska bezpečnosti Východu a Západu. Technologická „Revoluce ve vojenských záležitostech“ v této době měla za následek částečné či úplné přizpůsobení strategií a operačního plánování. Pokud „druhá vlna“ tankových divizí východního bloku – doposud na Západě tak obávaná a svého času považovaná Varšavskou smlouvou za prostředek k dosažení konečného vítězství – již s největší pravděpodobností ani neměla dorazit na bojiště střední Evropy, pak musely všichni práci odvést divize a bojová uskupení v první linii. Aby to dokázaly, musely být připravenější, a především rychlejší při střetu se západním nepřitelem, aby tak omezily možnost užití taktických jaderných zbraní Severoatlantické aliance.

25 Vlivná síť vybudovaná Výborem pro aktuální nebezpečí mezi roky 1976 a 1979 je dobře zdokumentována v osobních písemnostech Paula H. Nitzeho, krátce předtím náměstka ministra obrany a jednoho z bezpečnostních stratégů Bílého domu (*Library of Congress* (Washington), Nitze Papers, složky 68 až 74).

26 Mezinárodně proslulá knížka *Třetí světová válka* sira Johna Hacketta byla v době svého vydání v roce 1978 již zastaralá. Hackett plasticky a podrobně reprodukoval dlouhodobě přijímanou vizi války mezi Východem a Západem na německé půdě a opomíjel strategické a politické důsledky RMA. Stále tedy předpovídal, že nesmírně obávaná „druhá vlna“ tankových divizí Varšavské smlouvy, rozmístěných ve východním Polsku a SSSR, na bojišti rozhodne. Ignoroval přitom spojený účinek střel Cruise, hlavic s neutronovými bombami a schopnosti NATO přenést válku do samotného srdce SSSR a východní Evropy. Na konci 70. let již přitom vojenští plánovači na Východě i Západě předjímalí, že by se tato „druhá vlna“ vůbec na bojiště nedostala.

Vojenská doktrína Varšavské smlouvy poprvé připustila jako reálnou možnost užití preventivních úderů.²⁷ V téže době vyústil rovněž koncept „úderu proti hloubkovým silám“ (*Follow-on-Forces Attack*) na straně Severoatlantické aliance v mnohem ofenzivnější pojetí.²⁸ Výsledkem bylo, že limit pro včasné varování se výrazně zkrátil. K této již tak nestabilní vojenské situaci se přidala agresivní rétorika a strategické hazardérství typické pro počáteční období Reaganovy administrativy,²⁹ jakož i vzrůstající podezření v sovětském vedení, že Severoatlantická aliance a Spojené státy plánují „setnout hlavu“³⁰ Varšavské smlouvě přesně zacílenými jadernými

27 Viz LAUTSCH, Siegfried: Zur operativen Einsatzplanung der 5. Armee der NVA im Rahmen einer Front der Vereinten Streitkräfte der Warschauer Vertragsorganisation in den 1980er Jahren. In: WENZKE, Rüdiger (ed.): *Die Streitkräfte der DDR und Polens in der Operationsplanung des Warschauer Paktes*. Potsdam, Militärgeschichtliches Forschungsamt 2010, s. 37–59; BANGE, Oliver: Comments and Contextualisation of Polish Documents related to SOYUZ 75 and SHCHIT 88. In: *Cold War International History Project e-Dossier*, č. 20: *Roundtable Discussion on Warsaw Pact Exercises SOYUZ-75 and SHCHIT-88*. Washington, Woodrow Wilson Center 2010 (viz <http://www.wilsoncenter.org/topics/docs/2010-01-25%20Bange%20Comments%20on%20SOJUS%2075%20and%20TARCA%20882.pdf>).

28 Američtí vojenští plánovači došli na základě zkušeností z válek na Blízkém východě na začátku 70. let ke stejným závěrům ohledně zranitelnosti tanků jako jejich sovětské protějšky. Na základě těchto domněnek Velitelství americké armády pro výcvik a tvorbu doktrín (*U.S. Army Training and Doctrine Command* – TRADOC), vytvořené v roce 1973 pod vedením generála Williama E. DePuy a jeho nástupce generála Donna A. Staryho, zformulovalo novou doktrínu k obraně Západu: koncepty „úderu proti hloubkovým silám“ (*Follow-on-Forces Attack*) a „kombinovaného vzdušného a pozemního boje“ (*AirLand Battle*). Tyto postupy počítaly s mnohem agresivnějším a pružnějším přístupem k možné válce ve střední Evropě – jednotky NATO neměly vést boj v pozici zadního voje, ale měly se naopak snažit co nejrychleji zničit co možná nejvíce tanků za pomoci rozsáhlých vzdušných útoků na nepřátelské zálohy na „rozšířeném bojišti“, zahrnujícím nyní celou střední a východní Evropu. Doktrína „kombinovaného vzdušného a pozemního boje“ byla oficiálně přijata v roce 1982 a zůstala v NATO v platnosti až do konce 90. let. (Viz např. BUCKLEY, John: *Air Power in the Age of Total War*. London, UCL Press 1999.)

Západoněmecké úvahy se v tomto období vyvíjely podobným směrem. Analýza ministerstva zahraničí vypracovaná pro Spolkovou bezpečnostní radu (*Bundessicherheitsrat*) 3.10.1977 počítala s kombinací hlavic s neutronovými bombami a novou generací nosičů, jako byly například střely Cruise, přičemž rozebírala vojenské, strategické a politické dopady. (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, Berlin, B 150/377.)

29 Viz BANGE, Oliver: Die USA und die oppositionellen Bewegungen in Osteuropa von 1961 bis 1990. In: VEEN, H.-J. – MÄHLERT, U. – MÄRZ, P. (ed.): *Wechselwirkungen Ost-West*, zejména s. 91–95 (viz pozn. 11). K veřejné rétorice Ronalda Reagana viz edice jeho projevů *Public Papers of the Presidents of the United States: Ronald Reagan*, sv. 1981–1984. Washington, US Government Printing Office 1982–1985.

30 Debatu vyvolal dokument o cvičení „Udatný lučištník“ (*Able Archer*) vysílaný televizí BBC, v němž nejvyšší východoněmecký špión Rainer Rupp dokonce prohlásil, že jeho postup přinesl tolik potřebnou transparentnost a pomohl tedy zabránit pohromě (viz záznam rozhovoru autora s Rainerem Ruppem z 16.11.2007, v osobním archivu autora). Nejnovější výzkum však zpochybňuje domněnku, že se sovětsí vojenští a političtí představitelé obávali bezprostředního útoku Západu (viz KRAMER, Mark: *The Able Archer-83 Non-Crisis: Did Soviet Leaders Really Fear an Imminent Nuclear Attack in 1983?* Referát na 51. konferenci Vojenskohistorického výzkumného centra (*Militärgeschichtliches Forschungsamt*) v Pos-

úderů na Kreml a další velitelská centra v Moskvě. Na jedné straně cvičení Severoatlantické aliance „Udatný lučištník“, při němž byly americké jaderné zbraně uvedeny do nejvyššího stupně pohotovosti (DEFCON 3), na druhé straně sovětský systém VRYAN, spuštěný ke sledování příprav Američanů na tento předpokládaný „stínací“ útok na globální úrovni s cílem umožnit vlastní preventivní vojenská opatření – to potenciálně vytvářelo vražednou směsici technologických inovací, časového tlaku, politického hazardérství, předsudků a neodůvodněných předpokladů. Otázka, zda a jak blízko totální válce se ocitl svět v listopadu 1983, je mezi historiky dosud předmětem intenzivních diskusí. Ať již bude jejich konečný výsledek jakýkoli, kombinace zmínovaných faktorů nepochybně zadělávala na děsivý scénář možného dalšího vývoje.

V tomto stále silně polarizovaném rámci byly západoněmecká *Ostpolitik* a meziněmecké vztahy podřízeny mnohem přísnější kontrole supervelmocí. Mezi SRN a NDR se v té době rozvíjely především obchodní styky, ve vojensko-politické oblasti hrály obě země přednostně svou roli členských států v protivnických aliancích.

Mezi roky 1983 a 1988 se obě supervelmoci snažily zvládnout tuto nestabilní bezpečnostní situaci a získat nad ní opět kontrolu, v neposlední řadě prostřednictvím bilaterální spolupráce. Ačkoli výsledky proslulé „procházky lesem“ vedoucích amerických a sovětských zástupců na ženevských odzbrojovacích jednáních, Paula H. Nitzeho a Julije Kvizinského,³¹ v červenci 1982 nebyly přijaty ani ve Washingtonu, ani v Moskvě, jejich návrh kompromisu může být chápán jako první náznak tohoto nového smýšlení. Stejně tak první pokusy o obranné plánování v rámci Varšavské smlouvy, které v současné době rekonstruuje projekt při Vojenskohistorickém výzkumném centru (*Militärgeschichtliches Forschungsamt* – MGFA) v Postupimi,³² spadají do let 1983 a 1984. Tento proces byl samozřejmě výrazně usnadněn nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka Komunistické strany Sovětského svazu v květnu 1985. Zdá se však, že tato událost neznamenal počátek celého procesu. V roce 1986 Východ a Západ souhlasily na konferenci KBSE ve Stockholmu, že „opatření k posílení důvěry a bezpečnosti“ (*Confidence and Security-Building Measures* – CSBM), jako například vojenské inspekce, mají být zavedeny v oblasti celé Evropy od Atlantiku až po Ural. O pouhý rok později obě supervelmoci eliminovaly jaderné střely středního doletu v rámci Dohody o jaderných silách středního doletu (*The Intermediate-Range Nuclear Forces*) a prezident Reagan přednesl svůj slavný projev u Braniborské brány v srdci rozděleného Berlína, v němž zazněla sugestivní výzva: „Pane Gorbačove, otevřete tu bránu! Pane Gorbačove, zbořte tu zeď!“³³

tupimi *Auf dem Weg zur Wiedervereinigung: Die beiden deutschen Staaten in ihren Bündnissen 1970–1990*, 23.9.2010, sborník z konference v tisku).

31 Viz KWIZINSKI, Julij A.: *Vor dem Sturm: Erinnerungen eines Diplomaten*. Berlin, Siedler 1993; NITZE, Paul H.: *From Hiroshima to Glasnost: At the Center of Decision. A Memoir*. New York, Grove Weidenfeld 1989.

32 První výsledky byly publikovány v již zmíněném svazku editovaném Rüdigerem Wenzkem (viz pozn. 27).

33 Projev Ronalda Reagana u Braniborské brány z 12.7.1987 je dostupný na webové stránce <http://www.youtube.com/watch?v=xK30k2WTxY0> (staženo 1.10.2010).

V letech 1987 a 1988 můžeme tedy pozorovat *dvojstranný proces* ve vztahu k německému problému. Na jedné straně, z pohledu Moskvy či Varšavské smlouvy, ztrácelo Východní Německo rychle svou funkci pojistky proti „německému nebezpečí“ a svou vojenskou hodnotu v případě třetí světové války. Zároveň – což bylo do značné míry dáno sbližováním supervelmocí – si lidé v obou německých státech čím dál více uvědomovali, že stále tvoří jeden národ a že tento národ může mít v blízké budoucnosti šanci na své obnovení.

Závěr ve dvou krocích

Po dlouhou dobu působily bezpečnostní otázky spojené s německým problémem spíše jako překážka než jako katalyzátor na cestě k událostem roku 1989. Dá se však říci, že relativní ztráta důležitosti „německého problému“ během sedmdesátých a většinou i osmdesátých let rovněž byla jedním z důvodů pro úspěch disidentů a pro reformy komunistických stran napříč střední a východní Evropou. Nikdo se již nemusel bát Němců – nikoli proto, že *Ostpolitik* německou otázku opomněla, ale z přesně opačného důvodu: protože krize *détente* vedla k upevnění vojenských struktur obou aliancí na počátku osmdesátých let. Tento vývoj pak na oplátku fungoval jako záruka proti Němcům a jako nástroj kontroly nad nimi. „Německá otázka“, tak jak ji v této době chápali západoněmečtí stoupenci *Ostpolitik*, však zůstávala ve středu jejich úvah směřujících k tomu, jak během osmdesátých let změnit komunistickou vládu. Pouze tehdy, když se plánovalo od konce, když existovala představa modelu znovusjednocení Německa, mohl někdo přijít s politikou, která vyhovovala německým zájmům a jež je prosazovala. Zdá se, že Helmut Schmidt, Hans-Dietrich Genscher, Helmut Kohl, Horst Teltschik³⁴ a další dělali v daném období právě to – třebaže je překvapilo jak načasování, tak přesné okolnosti zhroucení komunistické vlády v NDR v letech 1989 a 1990.

V roce 1989 – ještě před masovými demonstracemi v Lipsku a pádem Berlínské zdi v listopadu – se německá otázka stala na mezinárodní scéně opět aktuální. Znovusjednocené Německo by však představovalo – slovy bývalého kancléře Kurt-

34 Viz paměti těchto státníků: SCHMIDT, Helmut: *Menschen und Mächte*. Berlin, Siedler 1987; KOHL, Helmut: *Ich wollte Deutschlands Einheit*. Berlin, Propyläen 1996 (ve slovenském překladu: *Chcel som jednotu Nemecka*. Praha – Bratislava, Pragma – Columbus 1998); GENSCHER, Hans-Dietrich: *Erinnerungen*. Berlin, Siedler 1997; TELTSCHIK, Horst: *329 Tage: Innenansichten der Einigung*. Berlin, Siedler 1991. Teltschik v rozhovoru s autorem této studie v Postupimi 22.9.2010 potvrdil, že dokonce i ve chvíli, kdy Kohl psal svůj slavný „desetibodový plán“ v listopadu 1989, stále věřil, že znovusjednocení je vzdálenou budoucností. Stejně tak Schmidt věřil, že dokonce i během zhroucení či po skončení komunistické vlády bude německé znovusjednocení vleklým procesem, na jehož konci budou muset být vyřešeny oprávněné bezpečnostní zájmy všech německých sousedů. Potvrzuje to Schmidtův relativně opatrně formulovaný „velký plán“, tak jak vyvstává z tzv. marbellského dokumentu, který kancléř sepsal 5.1.1977. (*Archiv der sozialen Demokratie, Helmut-Schmidt-Archiv*, 9302.)

-Georga Kiesingera z roku 1968 – „kritickou veličinu“:³⁵ příliš velkou na to, aby mohlo stát na stejné úrovni jako jeho bývalí evropští spojenci na Západě a jako Východ, a příliš malé na to, aby samo vytvořilo (svou vlastní?) sféru vlivu. Bylo proto důležité – a bylo to rovněž projednáváno při rozhovorech o konvenčních silách v Evropě v květnu 1989³⁶ – aby byly dodrženy tři podmínky: aby Německo setrvalo pod mezinárodní kontrolou, ať se stane cokoli; aby všechny závazky „staré“ Spolkové republiky Německo zůstaly zachovány; aby Spojené státy garantovaly tento obranný bezpečnostní postoj (sjednoceného) Německa Sovětům.³⁷

O více než rok později, v červenci 1990 v Archyzu, kancléř Kohl přislíbil právě tohle sovětskému vůdci Gorbačovovi: Severoatlantická aliance se stane součástí řešení německé otázky, na území bývalé NDR ale nebudou rozmístěny její jednotky či jaderné zbraně, z původního počtu 670 tisíc východoněmeckých a západoněmeckých vojáků jich nebude v Bundeswehru více než 370 tisíc a – podobně jako „stará“ Spolková republika – nové Německo nebude vlastnit jaderné, biologické ani chemické zbraně.³⁸ Bez ohledu na finanční a geografické aspekty německého znovusjednocení v říjnu 1990 tedy Michail Gorbačov nakonec získal důležité bezpečnostní ústupky za potenciálně nepříznivé situace.

Otevřená bezpečnostní krize ohledně Německa byla navíc v roce 1990 odvrácena tím, že se Německá demokratická republika pouze připojila ke Spolkové republice, a tím ponechala všechny předešlé smluvní závazky Bonnu nedotčené. Zdá se, že právníci Bílého domu, kteří se soustředili na dodržení ustanovení mezinárodního práva, relativně dlouhou dobu během rozhodujících jednání v roce 1990 nechápali zásadní důležitost tohoto bodu.³⁹

Jelikož tato analýza začala poznámkou z oblasti spekulativní historie, může podobnou poznámkou i skončit. Ani zhroucení komunistických režimů ve střední a východní Evropě automaticky nezaručovalo německé znovusjednocení. Obavy ze sjednocení, a dokonce preventivní kroky některých spojenců Bonnu a Východ-

35 Citováno ve studii: BANGE, Oliver: Kiesingers Ost- und Deutschlandpolitik von 1966–1969. In: BUCHSTAB, Günter – GASSERT, Phillip – LANG, Peter (ed.): *Kurt Georg Kiesinger 1904–1980: Von Ebingen ins Kanzleramt*. Freiburg, Herder 2005, s. 455–500, zde s. 470.

36 Jeden z členů americké delegace, Philip W. Zelikow, skutečně potvrdil v rozhovoru s autorem v červenci 2009, že USA zamýšlely přeměnit tyto rozhovory v jednání o budoucím, nepřímém scénáři německého znovusjednocení.

37 Viz ZELIKOW, Philip D. – RICE, Condoleezza: *Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 1995. Viz rovněž *Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen demokratischen Republik* (Berlin), Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe (ZAIG), 6760, analýza ministerstva Státní bezpečnosti a ministerstva zahraničí NDR z 1.6.1989.

38 K rozhovorům mezi západoněmeckou delegací vedenou Helmutem Kohlem a sovětskou delegací vedenou Michaillem Gorbačovem v Moskvě a Archyzu 15. a 16.7.1990 viz KÜSTERS, Hans Jürgen – HOFMANN, Daniel (ed.): *Dokumente zur Deutschlandpolitik: Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramts 1989/1990*. München, Oldenbourg 1998, s. 1340–1367; KOHL, Helmut: *Erinnerungen 1990–1994*. München, Droemer Knauer 2007, s. 177–183.

39 Potvrzují to rozhovory, které vedl autor s aktéry tehdejších událostí.

ního Berlína – jako například Margaret Thatcherové,⁴⁰ Françoise Mitterranda⁴¹ či polské vlády⁴² – o této skutečnosti vydávají jasné svědectví. Oněch prvních dvacet let, během nichž se oba německé státy zapojily do dvou vojenských bloků, a následujících dvacet let antagonistické spolupráce mezi Východem a Západem (včetně spolupráce v bezpečnostní oblasti) přispělo k vytvoření nezbytné bezpečnostní struktury a prostředí a výrazně pozměnilo způsob, jakým se oba německé státy vzájemně vnímaly, což nakonec umožnilo jejich znovusjednocení.

Klíčem k tomuto vývoji byla kombinace německého *sebeosvobození* a *sebeomezení*. Mary E. Sarotte ve svém referátu na pražské konferenci o studené válce popsala velice plasticky, jak Helmut Kohl nadiktoval svou finanční a měnovou nabídku (ohledně eura) do zápisníku francouzského novináře. Zatímco její slova mohou sloužit jako určitá odlehčující vsuvka i jako ilustrace zjevného nedostatku německého národního elánu, měl by tento výjev být chápán zcela jinak. Symbolizuje totiž ohnisko bezpečnostního problému spojeného s německým znovusjednocením: omezení vnucená jedné ze stran nezajišťují udržitelnou bezpečnost, naopak vedou k pocitu ohrožení a vyvolávají obavy těch, kteří jsou na nich závislí. Autor této statě proto tvrdí, že to bylo pouze německé sebeosvobození – postupná emancipace Západního Německa v sedmdesátých letech a sebeosvobození Východního Německa v listopadu 1989 – které učinilo německé sebeomezení dostatečně důvěryhodným z pohledu ostatního světa a tak umožnilo německé znovusjednocení.

Z angličtiny přeložil Jan Bečka

40 THATCHER, Margaret: *The Downing Street Years*. London, HarperCollins 1993, s. 790–799 (v českém překladu: *Roky na Downing Street*. Praha, Naše vojsko 1993, s. 541–546). Thatcherová – k velkému rozčarování britských diplomatů – zjevně považovala povahu německého národa za spíše vznětlivou a nebezpečnou (viz SALMON, Patrick – HAMILTON, Keith – TWIGGE, Stephen Robert (ed.): *Documents on British Policy Overseas*, sv. III/7: *German Unification 1989–1990*. London, Routledge 2009).

41 Ve Francii v současné době probíhá diskuse o skutečných záměrech Françoise Mitterranda ve vztahu k Německu a jeho znovusjednocení (viz BOZO, Frédéric: *Mitterrand, the End of the Cold War, and the German Unification*. Oxford – New York, Berghahn Books 2009; SOUTOU, Georges-Henri: *Frankreich und der Albtraum eines wiedervereinigten und neutralisierten Deutschlands 1952–1990*. In: GEPPERT, Dominik – WENGST, Udo (ed.): *Neutralität, Chance oder Chimäre? Konzepte des dritten Weges für Deutschland und die Welt 1945–1990*. München, Oldenbourg 2005, s. 265–288). O tématu pojednává také studie Georges-Henriho Soutou v tomto čísle *Soudobých dějin*. Posledním bodem zvratu v této diskusi se zatím stalo zveřejnění edice francouzských diplomatických dokumentů Quai d'Orsay, které jsou dostupné na webové stránce http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives-patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-ouverture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/9-novembre-1989-chute-du-mur-berlin_78969.html (staženo 1.10.2010).

42 Polský oficiální přístup k sjednocení Německu v těchto letech lze rekonstruovat na základě edice: BORODZIEJ, Włodzimierz (ed.): *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989–1991: Dokumenty dyplomatyczne*. Warszawa, Scholar 2006.